

германської) історичної форми, яка, враховуючи останні зміни як в українському, так і в міжнародному кримінально-процесуальному законодавстві, тяжіє до передзмагальної легіслативної форми.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що український кримінальний процес на сучасному етапі свого розвитку може бути класифікований як континентальний передзмагальний публічно-позовний процес. Водночас зміни до кримінально-процесуального законодавства України, що частково вже внесені, частково запропоновані в кількох проектах КПК України, поступово рухають вітчизняне кримінальне судочинство до публічно-змагальної форми із елементами англо-саксонського типу.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що аналіз шляху розвитку законодавства від найдавніших часів до сьогодення дає змогу чітко простежити, що змагальність як один із принципів судочинства є виключною ознакою демократичного устрою, коли держава не тільки не переслідує каральної мети, а більше того – намагається якнайменше втручатись у сферу приватних інтересів громадян, надає їм широкий спектр можливостей відстоювати свої законні інтереси.

¹ Зібрання законодавства України. Офіційне видання. Т. 4 – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 4 (ПВР) 6. – С. 3-13.

² *Гуценко К. Ф.* Уголовный процесс основных капиталистических государств. – М., 1969. – Вып. 1. – С. 14; *Нажимов В. П.* Типы, формы и виды уголовного процесса. – Калининград, 1977. – С. 31; *Полянский Н. Н.* Основные формы построения уголовного процесса // Учен. зап. Моск. ун-та. Труды юрид. ф-та. – М., 1949. – Вып. 145. – Кн. 4. – С. 51.

³ *Кузнецова О. Д.* Проблемы реализации принципа состязательности при рассмотрении уголовных дел в суде первой инстанции: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. – Калининград, 2004. – С. 15.

⁴ *Михеско М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 4.

⁵ *Чердынцева И. А.* Назначение современного российского уголовного процесса как элемент его типологической характеристики: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. – Омск, 2008. – С. 33.

⁶ *Чердынцева И. А.* Там само. – С. 16.

⁷ *Семухина О. Б.* Типология уголовного процесса англо-американской и романо-германской правовых систем. – Томск, 2002. – С. 6.

⁸ *Чердынцева И. А.* Вказана праця. – С. 71.

Резюме

Дана стаття присвячена дослідженню поняття типологізації кримінального судочинства та критеріїв здійснення класифікації видів кримінального процесу в цілому та вітчизняного кримінального судочинства зокрема.

Ключові слова: кримінальне судочинство, тип, вид та форма кримінального процесу.

Резюме

Данная статья посвящена исследованию понятия типологизации уголовного процесса и критериев осуществления классификации видов уголовного процесса в целом и отечественного уголовного судопроизводства в частности.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, тип, вид и форма уголовного процесса.

Summary

The article deals with the investigations of the typology concept of criminal proceedings and criteria of classification types of criminal process in general and domestic criminal proceedings in particular.

Key words: criminal procedure, type and form of criminal procedure.

Отримано 8.10.2010

А. В. ДВОРКОВА

Анна Валентинівна Дворкова, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЖІНОЧОЇ СТАТІ

Актуальність теми дослідження зумовлено необхідністю вжиття ефективних заходів щодо боротьби зі злочинністю. Для України необхідними є послідовний розвиток і удосконалення заходів профілактики злочинності неповнолітніх жіночої статі, розвиток та поглиблення кримінально-правових і кримінологічних проблем її пізнання. Вивчення змін соціального мікросередовища, кримінально-правової статистики, заго-

стрення кризових явищ, що продовжується в суспільстві, дають змогу на найближчі роки прогнозувати подальше зростання кримінальної активності неповнолітніх жіночої статі. Можна стверджувати, що злочинність неповнолітніх є показником морального здоров'я суспільства, його духовності, ставлення до базових загальнолюдських цінностей.

У взаємодії з особливостями середовища, в якому перебуває особа, та в конкретній життєвій ситуації ці особливості визначають мотивацію злочинної поведінки, вибір та реалізацію її цілей та способів.

Неблагополуччя може виявлятися і в дуже вираженій формі. У підлітків можуть з'являтися факти правопорушень, випадки аморальної поведінки, хуліганства, алкоголізму й наркоманії зі спробою залишити родину, піти з дому, покінчити життя самогубством. Без сумніву, певна частина фактів може й має бути пояснена психічними захворюваннями і вкрай несприятливими зовнішніми впливами. Та в ряді випадків маємо справу з дівчатами, що не хворіли на психічні хвороби та виростили у звичайних трудових родині і в досить сприятливому соціальному оточенні. І в таких дітей може відбуватися моральний зрив, що свідчить про недоліки у розвитку і вихованні особистості¹.

В основі причин злочинності неповнолітніх осіб жіночої статі лежить соціальний характер. Причини злочинності тісно пов'язані з певними, конкретними умовами життя суспільства, і тому, як це не прикро, жіноча злочинність є неминучим і природним явищем, що постійно виникає в ході суспільного розвитку. Є певний ряд чинників, що сприяють виникненню жіночої злочинності, посиленню її суспільної небезпеки, вияву жорстокості і агресивності². На жаль, сьогодні наша держава переживає важку економічну і політичну кризу, що негативно позначається на умовах життя населення, і це у свою чергу негативно впливає на формування моральності окремих людей, їх установок і типів реакцій на життєві ситуації, що складаються, і конфлікти.

О. М. Костенко визначає, що злочин – це феномен соціальної реальності, що суперечить законам природи, тобто є протиправним і тому небезпечним діянням особи, що є впливом її комплексу сваволі та ілюзій².

Протягом тривалого часу науковці підтримували думку про те, що злочинність є нормальною ознакою суспільства. Сьогодні для суспільства є небезпечною як проблема злочинності неповнолітніх, так і недосконалість механізмів її профілактики та регулювання, а законодавство, що регулює ці питання, потребує чіткого удосконалення.

Підлітковий вік (від 10–11 до 14–15 років) є перехідним головним чином в біологічному сенсі, оскільки це вік статевого дозрівання, паралельно якому досягають зрілості й інші біологічні системи організму дівчаток. У соціальному аспекті підліткова фаза – це продовження фази і стадії первинної соціалізації. Психологічно цей вік дуже суперечливий. Для нього характерні максимальні диспропорції в рівні та темпах розвитку. Найважливіше психологічне новоутворення віку – почуття дорослості являє собою новий рівень потреб, що передбачає майбутнє становище, якого підліток фактично ще не досяг. Звідси – типові вікові конфлікти та їх переломлення в самосвідомості підлітка.

У цей період особливої уваги потребує й психічна сфера здоров'я. У підлітковий період послідовно з'являються дві особливі форми самосвідомості: почуття дорослості і «Я-концепція». Звичайно, підлітку ще далеко до справжньої дорослості – і фізично, і психологічно, і соціально. Дитина в цьому віці об'єктивно ще не може включитися в доросле життя, але прагне до нього і претендує на рівні з дорослими права. Нова позиція виявляється в різних сферах, частіше за все – у зовнішньому вигляді, манерах поведінки. Дівчата починають порівнювати свій одяг і зачіску із зразками, які вони бачать на вулиці та обкладинках журналів.

Діти наслідують батьків: у манері поводитися з оточенням у їхніх вчинках, трудових діях, таким чином накопичується досвід поведінки та форми ставлення. Почуття дорослості, будучи формою самосвідомості, не тісно пов'язане із статевим дозріванням. Можна сказати, що статеве дозрівання не є основним джерелом формування почуття дорослості. Буває, що висока, фізично розвинена дівчина поводить себе зовсім як дитина, а її маленька на вигляд однокласниця відчуває себе дорослою особистістю й вимагає від оточення визнання цього факту.

Отже при виявленні причин та умов злочину треба аналізувати середовище, яке формує дисгармонію або деформацію потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій конкретної особи, що становлять основу криминогенної мотивації, іншими словами, аналізуємо несприятливе моральне формування особи, стан конкретної особи у взаємодії із середовищем існування, обставинами життєдіяльності та виховання, ситуаціями, в яких особа може перебувати.

У свою чергу криминогенні особливості особи не виявляються у готовому вигляді, а є результатом, як правило, тривалого процесу її спотвореного розвитку у несприятливому середовищі. У процесі формування особи з соціально негативною позицією дедалі активніше нею засвоюються криминогенні цінності, що прискорює та поглиблює соціальну дезадаптацію.

Нині значної актуальності набувають проблеми дослідження соціальних факторів і передумов виникнення злочинності.

Вся сукупність цих кризових явищ, що спостерігається в нашій державі, стимулює жінок до протиправних вчинків.

А. П. Закалюк визначає, що найпоширенішими явищами, які сприяють зростанню злочинності неповнолітніх осіб жіночої статі є наркоманія, алкоголізм, проституція, бродяжництво і жебрацтво. Алкоголіки, наркомани часто здійснюють злочин з метою придбання спиртних напоїв чи наркотиків або чинять кримінально карані дії в стані сп'яніння. Що стосується проституток, то багато з них через своє відчуження,

відірваність від суспільства, від нормального людського життя також незрідка скоюють злочини, виступають як посібники у злочинців-чоловіків, заманюють жертву тощо³.

Бродяги, жебраки є небезпечною формою антигромадського існування. Як правило, серед них переважають особи молодшого віку, які давно втратили родинні, трудові й інші суспільно корисні зв'язки. Їхній культурно-освітній рівень та рівень соціалізації взагалі надзвичайно низький.

Вплив алкоголізму і наркоманії завдає нищівного удару людині. Особливо згубно це для жінок, тим більше для підлітків.

Більшість жінок-алкоголіків і наркоманок здійснюють різні правопорушення, а приблизно половина з них притягаються до кримінальної відповідальності.

Найстрашніше, що в руслі сьогоденних соціально-економічних процесів, що відбуваються в нашій країні, алкоголізм і наркоманія жінок робить дедалі більш наростаючий вплив на стан правопорушень серед них.

Наркоманія жінок тісно пов'язана зі злочинністю, і як правило, супроводиться проституцією. Жінки-наркоманки є групою підвищеного ризику захворювання на СНІД.

Переважає більшість жінок-наркоманок починають уживати наркотики в основному у віці від 15 до 25 років. Серед жінок поширені опіоманія (67 %), полінаркоманія (35 %) і гашишизм (7 %)⁴.

Великий контингент неповнолітніх осіб займаються проституцією. За статистикою, дівчатка віком від 15 до 17 років – 51 особа (89,5 %), 14 років – 5 осіб (8,7 %) і всього одна 13-річна з 250 анкетованих проститутток⁵.

На жаль, навести будь-які статистичні дані про проституцію в нашій країні досить складно, оскільки вона є латентною.

Зважаючи на умови негативного формування особи злочинця, розглянемо індивідуалізований варіант сукупного впливу макро- і мікросередовища на конкретного суб'єкта.

Макросередовище містить ті умови, які впливають на розвиток конфліктів між великими соціальними групами й державою. Та сама частина широкого соціального середовища, з якою індивід підтримує безпосередні контакти, і являє мікросередовище. У першу чергу до явищ макросередовища відносяться:

- особливості економічного розвитку;
- соціальні й духовні умови життя людей;
- політичні міркування, що панують або протидіють як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих регіонів, соціальних груп;
- правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Усі фактори макросередовища перебувають у стані сильного взаємовпливу. Зміна одного з факторів обов'язково веде до того, що відбувається зміна інших факторів.

Інколи і макро-, і мікросередовища індивіда суттєво змінюються. Причому макросередовище при своїх змінах мало залежить від можливостей і волі суб'єкта. Але зміни мікросередовища залежать і від особистих умов суб'єкта, і від об'єктивних факторів: зрозуміло, що упродовж життя воно розширюється і звужується. Взаємодія характеризується двоєдністю активної і пасивної сторін, їх доповненістю одна одній, при цьому виділяються: 1) взаємодія зовнішнього і внутрішнього, тобто взаємодія середовища і людини; 2) внутрішня взаємодія, тобто взаємодія економічних, політичних, соціальних і духовних умов життя людей або взаємодія різних характеристик цих людей.

Масштаб мікросередовища – це мала соціальна група. Мікросередовищу надається особлива роль у механізмі формування особи, воно опосередковує вплив макросередовища. Суспільство практично не має можливості безпосередньо впливати на індивіда, який сприймає його вплив через своє коло спілкування та індивідуальний досвід.

Мікросередовище здатне формувати погляди та оцінкові стереотипи, у тому числі аморального і протиправного характеру, орієнтовані на певні соціальні групи.

У кримінологічній літературі зазначено, що основними обставинами, з якими пов'язана жіноча злочинність і її зростання, є:

- суттєве послаблення контролюючого впливу основних соціальних інститутів, у першу чергу, сім'ї;
- зростання напруженості у суспільстві, неспокій людей, конфлікти і ворожість між ними;
- зростання антисуспільних явищ – наркоманії, алкоголізму, пияцтва, проституції, бродяжництва та жебрацтва жінок⁴.

Як зазначають соціологи, первинним елементом формування у підлітка системи поглядів є сім'я. Якщо хоча б один із членів сім'ї веде аморальний спосіб життя, або це спосіб життя всієї сім'ї, то це безумовно відображається на особистості неповнолітніх, на процесі становлення їх як особистості, як повноцінних членів суспільства.

Негативна дія родинного середовища на формування особи, її криміногенну деформацію може бути вельми глибокою, реалізовуватися різними шляхами. Водночас виключення суб'єкта зі сфери родинних контактів є украй не бажаним. Сім'я виконує важливі функції в життєдіяльності індивіда⁶.

Відсутність належних родинних контактів особливо згубна для дівчаток. По-перше, майже всі знехтувані сім'єю дівчатка дуже рано починають статеве життя, схильні до безпорядних статевих контактів, швидко деморалізуються, їхні інтимні зв'язки набувають безладного характеру. По-друге, відірвавшись від сім'ї, школи, вийшовши за межі нормального людського спілкування, таким дівчатам дуже важко, інколи і неможливо повернутися до звичайного життя, завоювати пошану оточення. Соціальне таврування жінок зазвичай

виявляється набагато стійкішим і згубнішим, чим чоловіків. Особливо трагічно складається доля бродяг, проститутток, наркоманок, алкоголічок, а також тих, хто пов'язаний з професійними злочинцями.

Останніми роками агресивність і жорстокість жінок значно зросла, це зростання скоюваних ними злочинів прямо пов'язане з порушенням емоційних комунікацій в сім'ї⁵.

Другою складовою мікросередовища є найближче побутове оточення. Це друзі, знайомі, сусіди, компанії, з якими суб'єкт постійно і безпосередньо контактує, в тому числі неформальні малі групи, особливо побудовані за національним і клановим принципом. Їхній вплив у певних випадках може бути відчутнішим, ніж позитивний вплив з боку родини, навчальних закладів і трудових колективів та навіть суспільства загалом.

Для підлітка характерні підвищена потреба у спілкуванні з однолітками, прагнення до самоствердження в їх середовищі, увага до їх думки. Якщо це відсутнє, то самоствердження відбувається у підліткових групах, вуличних компаніях і може стати криминогенним фактором. І вуличне спілкування, і спонтанні юнацькі групи тісно пов'язані з особливостями юнацької субкультури. За всієї її розпливчастості вона має декілька постійних компонентів: специфічний набір цінностей і норм поведінки, смаки, одяг і зовнішній вигляд; почуття групової спільності й солідарності; характерну манеру поведінки, способи спілкування, залицяння і т. ін.

Друзі відіграють у житті підлітків особливу роль, і характер стосунків з ними також становить важливий чинник, який дає дитині змогу почуватися щасливою людиною. Друзі є головним джерелом важливої інформації, з якої отримуються відомості світоглядного й особистого характеру, причому отримані від друзів знання часто користуються більшою довірою, ніж отримані від дорослих. Через спілкування з друзями неповнолітні не лише засвоюють соціальний досвід перебування й поведінки в колективі, а й осмислюють свою суб'єктність, цінність власного «Я».

Поряд із впливом родини, родинного виховання, дією найближчого побутового оточення на особу має вплив і суспільно-виховна робота, що проводиться у школах та інших навчальних закладах³.

Самовизначення – процес активного пошуку й усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільних відносин, з'ясування сенсу свого життя на основі певної особистої системи ціннісних орієнтацій.

Необхідно також розглянути незайнятість неповнолітніх суспільно корисною працею. Загалом, питання працевлаштування неповнолітніх є дуже актуальним і полягає не лише в складнощах, що диктуються самим ринком праці, а й у проблемах, пов'язаних безпосередньо з молодими людьми, які просто не хочуть працювати.

Більше того, батьківська опіка є однією з найсерйозніших перешкод для працевлаштування неповнолітніх: навіть якщо діти хочуть працювати і вважають, що їм до снаги найбільш трудомістка чи «брудна» робота, то батьки зазвичай не відпускають їх на виробництво. Це в цілому виправдано: більшість вакансій для неповнолітніх, які пропонують підприємства, пов'язані з дуже важкою роботою, куди батьки не хочуть відпускати дітей. Але навіть якщо неповнолітні й потрапляють на завод, працюють вони, як правило, не дуже ретельно й рідко бувають відповідальними за свою працю. У результаті підприємства відмовляються брати їх на роботу. Для підприємств, що перебувають у скрутному економічному становищі, головне завдання – вижити у будь-який спосіб¹.

Зафіксовано негативні тенденції життєвого самовизначення молоді, які прогресують, що мають згубні наслідки для нашого суспільства.

Одним із чинників розвитку людини є дозвілля. Саме використовуючи вільний час, людина розвиває свої інтереси, реалізує свої потреби. Дозвілля є важливою сферою життєдіяльності неповнолітніх. Протиправна поведінка неповнолітніх у сфері дозвілля частіше за все пов'язана з незадовільною організацією вільного часу та неналежною організацією його проведення⁷.

Необхідно здійснювати заходи, спроможні запобігти негативним явищам серед неповнолітніх: здійсненню правопорушень, поширенню наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, проституції. Слід здійснити ряд заходів, покликаних забезпечити соціальну зайнятість неповнолітніх, організацію їх дозвілля.

Таким чином, при розв'язанні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх, доцільно звернути увагу, в першу чергу, на найближче мікросередовище підлітка, а саме: сім'ю, шкільний колектив, дворову компанію чи іншу мікрогрупу, в якій перебуває підліток.

Однак роботу щодо запобігання такому явищу як злочинність неповнолітньої особи жіночої статі потрібно вважати недостатньою. Серед причин неефективності заходів основними можна назвати такі: існує певна міжвідомча розмежованість та нескоординованість у розв'язанні одних і тих самих проблем; відсутні єдині підходи як до організації діяльності закладів, так і в підготовці кадрів; належним чином не налагоджено профілактичну роботу з сім'ями, дітьми з девіантною поведінкою; не відпрацьовано єдину ефективну реабілітаційну систему соціального захисту дітей тощо.

У цьому процесі одним із найважливіших питань є вдосконалення законодавства і правозастосовної практики, спрямованих на організацію, координацію і взаємодію правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Цей процес має базуватися на врахуванні суперечностей між новими об'єктивними процесами розвитку суспільства і юридичною формою, що сьогодні не встигає за їх відображенням.

¹ Криминологічна характеристика корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та особливості попередження її у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: Монографія / Кол. авторів: В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Воднік та ін.; За заг. ред. професорів В. В. Голіни та В. П. Ємельянова – Х.: Право, 2006. – С. 54.

² Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – С. 226.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 2. – С. 467.

⁴ Про становище молоді в Україні (за підсумками 1998 р.): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / [Балакірева О. М., Ганюков О. А., Головенько В. А. та ін.]. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 1999. – С. 23.

⁵ Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 37.

⁶ Кондусов А. П., Труфанов В. В., Милюков С. Ф. Теоретические проблемы предупреждения правонарушений несовершеннолетних. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 39.

⁷ Кримінологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 116.

Резюме

Автор детально аналізує різні чинники, які негативно впливають на соціальний і психологічний розвиток неповнолітніх. Охарактеризовано основні напрями профілактики цих негативних явищ серед неповнолітніх за допомогою захисту їхніх прав у різних сферах життя.

Ключові слова: профілактика злочинності неповнолітніх, наркоманія, жіноча злочинність, причини, умови.

Резюме

Автор детально анализирует различные факторы, которые отрицательно влияют на социальное и психологическое развитие несовершеннолетних. Охарактеризованы основные направления профилактики этих негативных явлений среди несовершеннолетних с помощью защиты их прав в разных областях жизни.

Ключові слова: профилактика преступности несовершеннолетних, наркомания, женская преступность, причины, условия.

Summary

The author also analyses criminological characteristics of crimes against moral and physical development of the underaged. Legal means of securing minors rights and their application for homelessness, lack of parental supervision and minors delinquency prevention are given.

Key words: prevention of the juvenile delinquency, drug addiction, female criminality, reasons, conditions.

Отримано 17.10. 2010

Т. В. КАМ'ЯНЕЦЬ

Тетяна Василівна Кам'янець, здобувач Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Кримінальні покарання завжди займали й займають одне з найбільш головних місць в системі заходів протидії злочинності. Протягом десятиріч у кримінальній політиці держави пануючою вважали концепцію, згідно з якою розширення застосування покарання у вигляді позбавлення волі здатне позитивно вплинути на зниження рівня злочинності, внаслідок чого питома вага позбавлення волі в структурі судимості зазвичай була високою.

Однак цей вид покарання не виконував свого призначення щодо виправлення злочинців, а, навпаки, характеризувався численними негативними наслідками. Факт соціальної неефективності покарання у вигляді позбавлення волі виявився настільки показним, що змусив світову спільноту терміново шукати шляхи вдосконалення системи покарань. У сучасних умовах вихідною стала позиція про те, що законодавство про кримінальні покарання і практика їх застосування мають відповідати принципам гуманізму і соціальної справедливості. Це означає формування і здійснення кримінальної політики, спрямованої на обґрунтоване співвідношення застосування суворих мір покарання до найбільш небезпечних злочинців та інших заходів впливу, не пов'язаних зі значною ізоляцією до менш небезпечних правопорушників.

Дослідження, які були проведені в галузі кримінального права міжнародною спільнотою, дало змогу на черговому Конгресі ООН (1995 р.) зробити порівняльний аналіз і дати всебічну характеристику в'язничних і нев'язничних санкцій, наслідків застосування альтернативних позбавленню волі покарань для процесу декриміналізації суспільства, зменшення кількості засуджених і рецидивізму, економічних, людських і соціальних витрат для контролю над злочинцями. Конгрес схвалив поширення в багатьох країнах світу в числі